

RESSENYA A OVIDIO CUELLA ESTEBAN I JUAN B. SIMÓ CASTILLO, *BULARIO DE BENEDICTO XIII (1394-1423). VI. DIÓCESIS DE TORTOSA. MAESTRAZGO DE SANTA MARÍA DE MONTESA. TESTAMENTO DE BENEDICTO XIII*, PENÍSCOLA, ASSOCIACIÓ 'AMICS DEL PAPA LUNA', 2013, pp. 680, ISBN 978-84-616-7651-4.

REVIEW TO OVIDIO CUELLA ESTEBAN I JUAN B. SIMÓ CASTILLO, *BULARIO DE BENEDICTO XIII (1394-1423). VI. DIÓCESIS DE TORTOSA. MAESTRAZGO DE SANTA MARÍA DE MONTESA. TESTAMENTO DE BENEDICTO XIII*, PENÍSCOLA, ASSOCIACIÓ 'AMICS DEL PAPA LUNA', 2013, pp. 680, ISBN 978-84-616-7651-4.

BLAI JOSEP SERVER SERVER
blaiserver@gmail.com

Universitat de València

Des del primer terç del segle XIX, els progressos inicials de la Història com a disciplina científica es nodriren, als països pioners en la matèria, de l'eclosió d'una intensa activitat d'edició i publicació de fonts documentals primàries que suposà un important salt endavant respecte de la tradició de la Història erudita o filosòfica dels segles XVII i XVIII i que deixà el camí expedit –quan no en fou conseqüència directa– a les noves tendències historiogràfiques, caracteritzades per la creença en la necessitat del treball d'arxiu i de l'anàlisi crítica de la documentació històrica. Producte d'aquesta activitat, especialment intensa a Alemanya, foren obres cabdals com els *Monumenta Germaniae historica* (des del 1819), prompte imitades a França i la Gran Bretanya, on es posaren en marxa iniciatives semblants.

Ressenya a Ovidio Cuella Esteban i Juan B. Simó Castillo, *Bulario de Benedicto XIII (1394-1423). VI. Diócesis de Tortosa. Maestrazgo de Santa María de Montesa. Testamento de Benedicto XIII*, Peníscola, Associació 'Amics del Papa Luna', 2013

A Espanya aquesta «aposta documental», com la resta de postulats de la nova Història científica, arribà en una cronologia més tardana i es materialitzà de manera menys ambiciosa i sistemàtica. En aquest sentit, destacables són iniciatives com la *Colección de documentos inéditos para la historia de España* (1842-1895) o la *Colección de documentos inéditos del Archivo general de la Corona de Aragón* (1847-1910), que, malgrat tot, no assoliren el nivell de les seues equivalents alemanyes, britàniques o franceses. Semblantment, el nou mètode històric no féu la seua aparició al País Valencià fins a l'últim terç del segle XIX, quan, mercès sobretot als treballs del denier Roc Chabàs Llorens i a la seua convicció en la importància de l'anàlisi arxivística i l'edició documental, la disciplina experimentà una notable renovació en les nostres coordenades. No obstant això i a pesar també dels esforços realitzats des d'aleshores¹, la historiografia valenciana pateix encara ara les conseqüències gens positives de la relativa escassetesa d'edicions crítiques o registres de fonts documentals primàries autòctones o relacionades amb la història pròpia.

L'escassetesa que acabem d'assenyalar fa que qualsevol nova aportació que contribueixca a reduir-la siga sempre benvinguda; és el cas del *Bulario de Benedicto XIII (1394-1423). VI. Diócesis de Tortosa. Maestrazgo de Santa María de Montesa. Testamento de Benedicto XIII*, publicat el 2013 a càrrec d'Ovidio Cuella Esteban i Juan B. Simó Castillo. El mateix títol de l'obra ja ho indica: es tracta del sisé volum del butllari del pontífex aragonés, que en recull les butlles relacionades amb el Maestrat de l'orde de Montesa i la diòcesi de Tortosa. El projecte del butllari de Benet XIII s'encetà l'any 2003, emparat per l'aragonesa Institución «Fernando el Católico» (C.S.I.C.) i en el marc de la seua col·lecció *Fuentes Históricas Aragonesas*, amb el propòsit de publicar els registres realitzats per Pedro Altabella i, sobretot, Ovidio Cuella de les butlles del papa Luna conservades al l'Arxiu Secret Vaticà i relacionades amb l'Aragó; prompte, però, l'horitzó del projecte va ampliar-se i prosseguí amb la publicació de la resta –fins a un total de 25.000– de les butlles del pontífex relatives als regnes hispànics². Ara, tot i que sota una nova ègida (el sisé volum del butllari ha estat editat per la peniscolana Associació «Amics del Papa Luna», amb la col·laboració de la Generalitat Valenciana, la Diputació de Castelló i l'Ajuntament de Peníscola), el projecte manté l'objectiu esmentat i, de fet, es prepara ja la publicació de nous volums.

El sisé volum del *Bulario* segueix l'esquema habitual en obres de la seua naturalesa. Així, podem dividir-lo en dos grans apartats: un primer, que consisteix en un complet estudi introductor (pp. 11-112), i un segon, en què trobem els registres (pp. 113-566) i també l'edició i traducció del testament del pontífex (pp. 567-592); a aquests dos grans blocs s'afeg, a mode d'apèndix, un recull d'il·lustracions i fotografies relacionades amb el papa Luna (pp. 593-642). Tot plegat, queda vertebrat pel preceptiu índex toponímic i onomàstic.

1 En aquest sentit, resulta especialment destacable la col·lecció *Fuentes Históricas Valencianes*, de la Universitat de València.

2 Fins a l'aparició del present, cinc han estat els volums publicats en el marc d'aquest projecte (Cuella 2003, 2005, 2006, 2009 i 2011).

Ressenya a Ovidio Cuella Esteban i Juan B. Simó Castillo, *Bulario de Benedicto XIII (1394-1423)*. VI. *Diócesis de Tortosa. Maestrazgo de Santa María de Montesa. Testamento de Benedicto XIII*, Peníscola, Associació 'Amics del Papa Luna', 2013

L'estudi introductori que ens ofereixen Cuella Esteban i Simó Castillo comença amb un succint i bibliogràficament molt ben sustentat repàs a la biografia i legitimitat de Pedro Martínez de Luna (ca. 1328-1423³), papa de l'obediència avinyonesa amb el nom de Benet XIII entre el 1394 i el 1423. Segueix una aproximació a la naturalesa i tipologia dels registres conservats a l'Arxiu Vaticà i relatius al pontífex aragonés, amb alguna referència a l'organització i funcionament de l'administració papal, especialment des de la perspectiva de la producció documental. Convé destacar, en aquest sentit, la riquesa dels registres conservats, cosa que ens recorda, una vegada més, la necessitat de projectes com el del *Bulario* per fer-ne més assequible l'estudi. Seguidament, els autors entren ja pròpiament en matèria i procedeixen a un anàlisi de l'empremta deixada pel papa Luna en el singular marc territorial de la comarca històrica del Maestrat i, més àmpliament, de la diòcesi de Tortosa. Les butlles extractades dibuixen un panorama d'intenses relacions entre Benet XIII i el territori que l'acollí durant els darrers anys de la seua vida, vehiculades principalment a través de l'orde de Santa Maria de Montesa i la seu tortosina. Així, observem el papa intervenir de manera constant en els afers de l'orde militar valencià, tant en relació al nomenament dels mestres com a l'organització interna o als plets que mantingué l'orde amb altres institucions. També són freqüents les actuacions relacionades amb el bisbat de Tortosa, controlat pel pontífex de ben a prop pel fet de constituir una copiosa font de rendes. L'examen de l'activitat pastoral (concessió d'indulgències, pràctica de la caritat, supervisió de la religiositat, etc.) del papa aragonés a la zona i, fins i tot, de la preocupació d'aquest per la defensa de la costa front als pirates barbarescos i del patrocini que exercí sobre la pràctica del cors en benefici de la Cambra Apostòlica completen l'estudi introductori.

Com hem assenyalat adés, el segon dels dos grans blocs que conformen la present obra acull els registres de les butlles i la transcripció i traducció del testament del pontífex aragonés. D'una banda, s'hi inclouen els resums d'un total de 1.130 butlles, totes elles relacionades, com ja hem assenyalat, amb el Maestrat de l'orde de Montesa i el bisbat de Tortosa, i amb les dates extremes de 12 d'octubre de 1394 i 29 de novembre de 1422. Com no podia ser altrament, els registres han estat elaborats d'acord amb els criteris paleogràfics actuals, de manera que, ordenats cronològicament, recullen la datació tòpica i crònica del document (inclosa, si s'escau, la precisió de la data d'expedició de la butlla); després del breu resum del contingut, segueixen la transcripció de l'encapçalament de la butlla i el valor de la taxa, expressat en lliures torneses, i tanquen cada regest la referència al registre de l'Arxiu Vaticà en què es conserva el document i, finalment, les notes, en cas d'haver-n'hi. Dins d'aquest apartat s'inclouen la transcripció completa i traducció castellana de la primera butlla del papa datada a Peníscola (document 657) i la traducció castellana de la de fundació de la universitat escocesa de Saint Andrews (doc. 823), l'edició de les quals, com també del testament del pontífex, és correcta. Pel que fa a aquest darrer, la raó de la seua inclusió a la present obra —que, *a priori*, pot semblar estranya— és, segons els autors, l'exhauriment de la darrera edició i estudi del

3 Aquestes dates, tant la de naixement com la de defunció, tot i ser les generalment acceptades per la historiografia, han estat qüestionades per diversos autors, particularment per Francisco de Moxó y Montoliu (1989 i 2005), que prefereix les de 1342 i 1422, respectivament.

Ressenya a Ovidio Cuella Esteban i Juan B. Simó Castillo, *Bulario de Benedicto XIII (1394-1423)*. VI. *Diócesis de Tortosa. Maestrazgo de Santa María de Montesa. Testamento de Benedicto XIII*, Peníscola, Associació 'Amics del Papa Luna', 2013

document (Bover i Simó 2008). En aquest cas, la transcripció i traducció castellana del mateix, revisada per Ovidio Cuella, va precedida d'una breu anàlisi introductòria. El seu testament, atorgat el 31 d'octubre del 1412, constitueix, d'alguna manera, el «llegat espiritual» del papa Luna, que no hi inclou cap referència material i hi referma la convicció de l'aragonés en la seua legitimitat.

La valoració que podem fer del volum sisé del *Bulario de Benedicto XIII (1394-1423)* és, sens dubte, positiva. L'esforç realitzat pels seus autors mereix ésser destacat, però sobretot és remarcable l'amplíssim ventall d'informació que el butllari posa a l'abast del públic investigador: qüestions com la relació del pontífex aragonés amb el territori valencià, i particularment amb l'orde de Montesa, els dominis septentrionals d'aquest i la diòcesi de Tortosa són il·luminades per aquesta obra; ho són també aspectes tan diversos com l'organització eclesiàstica, la religiositat popular, l'art o l'economia de les comarques del nord valencià i del sud de Catalunya. Alhora, l'estudi prosopogràfic dels personatges situats en l'òrbita del pontífex, però també del clergat regular i secular de la zona, o l'anàlisi de les finances de la cúria peníscolana, especialment en els seus darrers anys, constitueixen aspectes que poden beneficiar-se'n igualment. En definitiva, el present volum del *Bulario* constitueix, particularment des de l'òptica valenciana, una interessant aportació documental que obri nous camins i esbossa noves possibilitats per a la investigació.

Tanmateix, aquest elevat potencial de l'obra es veu llastat en certa mesura pel que considerem que n'és el principal inconvenient i que, de fet, no l'afecta només a ella sinó al conjunt del projecte que l'empara i a la seua organització. Hom troba a faltar una major sistematicitat en l'estructura general del *Bulario*, al qual pensem que hauria convingut més una ordenació cronològica que no una de temàtica, com malauradament és el cas. El fet que, abans de la publicació del present i sisé volum, a uns tres primers volums dedicats a les butlles aragoneses del pontífex en seguís un de quart dedicat a la «promoció de la religiositat hispànica» i un de cinqué consagrat al pas de la cúria per Saragossa i als servidors i col·laboradors del papa, contribueix a crear una certa sensació de confusió en l'investigador que pretén treure-li partit al conjunt del butllari. Aquesta confusió creix quan hom comprova que algunes butlles apareixen duplicades en més d'un volum o quan observa que el present volum inclou els registres de butlles emeses a Peníscola però que no afecten ni aquesta vila ni el Maestrat de l'orde de Montesa ni tampoc la diòcesi de Tortosa. En definitiva, entenem que aquesta certa falta de lògica pugua deure's al fet que inicialment no es preveia la publicació immediata dels registres de les 25.000 butlles de Benet XIII, però igualment considerem que hauria resultat més coherent i útil des del punt de vista de la investigació que els registres s'haguessen publicat seguint un criteri estrictament cronològic i acompanyats, per tal de facilitar-ne la consulta, d'índexs temàtics. Aquesta manca general de sistematicitat que presenta el projecte queda palesa també en els estudis introductoris que obren cadascun dels volums, en els quals observem una innecessària repetició d'alguns dels temes tractats.

L'altre punt feble de l'obra el constitueix una certa manca de rigor en un parell de qüestions. D'una banda, els autors cometen massa repetidament errors a l'hora de transcriure i restituir del llatí

Ressenya a Ovidio Cuella Esteban i Juan B. Simó Castillo, *Bulario de Benedicto XIII (1394-1423)*. VI. *Diócesis de Tortosa. Maestrazgo de Santa María de Montesa. Testamento de Benedicto XIII*, Peníscola, Associació 'Amics del Papa Luna', 2013

noms i cognoms catalans. En aquest sentit, per exemple, és constant la preferència per les formes llatinitzants «Pascasio» o «Ludovico» front a les més habituals de «Pasqual/Pascual» o «Lluís/Luis», alhora que en alguns casos el nom d'un mateix individu apareix escrit de més d'una manera⁴. També és de lamentar la incúria a l'hora d'identificar o caracteritzar correctament alguns dels personatges esmentats al butllari, com és el cas del cardenal Jaume d'Aragó, del qual no se n'esmenta la condició de bisbe de València.

Comptat i debatut, i a pesar del que acabem d'assenyalar i del to excessivament encomiàstic que traspuen en algunes ocasions les paraules dels autors, ens trobem davant d'una obra notable i de gran utilitat per a la investigació, raó per la qual no podem fer altra cosa que desitjar la continuació del projecte del butllari, que, esperem, contribueix encara més a compensar, en certa mesura, l'endarreriment de la historiografia valenciana en la publicació i regest de fonts documentals primàries, i a satisfer així, mal que siga de manera parcial, aquella necessitat apuntada per Roc Chabàs a la darrereria del segle XIX, i encara ara plenament vigent, de «*penetrar en los archivos y sacar a la luz clara lo que aún está oculto*» (Chabàs 1893: 6; citat a Rodrigo 1996: 54); no és poca cosa.

Bibliografia

- Bover, J. i Simó, J. B. (2008) *El testamento del papa Benedicto XIII*, Benicarló, Centre d'Estudis del Maestrat.
- Chabàs, R. (1893) «Advertencia indispensable», *El Archivo*, 7, pp. 5-6.
- Cuella, O. (2003) *Bulario aragonés de Benedicto XIII. I. La curia de Aviñón (1394-1403)*, Saragossa, Institución «Fernando el Católico» (C.S.I.C.).
- . (2005) *Bulario aragonés de Benedicto XIII. II. La curia itinerante (1404-1411)*, Saragossa, Institución «Fernando el Católico» (C.S.I.C.).
- . (2006) *Bulario aragonés de Benedicto XIII. III. La Curia de Peñíscola (1412-1423)*, Saragossa, Institución «Fernando el Católico» (C.S.I.C.).
- . (2009) *Bulario de Benedicto XIII. IV. El papa Luna (1394-1423), promotor de la religiosidad hispana*, Saragossa, Institución «Fernando el Católico» (C.S.I.C.).
- . (2011) *Bulario de Benedicto XIII (1394-1423). V. I. La Curia Cesaraugustana. II. Grupos privilegiados: servidores del Papa y del Rey*, Saragossa, Institución «Fernando el Católico» (C.S.I.C.).
- Moxó y Montoliu, F. (1989) «Nueva luz documental sobre la ascendencia musulmana de Benedicto

⁴ És el cas, per exemple, de Jofré de Boil (*m.* 1410), cardenal titular de Santa Maria in Aquiro, que una vegada apareix esmentat com a «Wifredo» (doc. 323) i una altra com a «Gofredo» (doc. 553).

Ressenya a Ovidio Cuella Esteban i Juan B. Simó Castillo, *Bulario de Benedicto XIII (1394-1423). VI. Diócesis de Tortosa. Maestrazgo de Santa María de Montesa. Testamento de Benedicto XIII*, Peníscola, Associació 'Amics del Papa Luna', 2013

XIII y la fecha de su nacimiento», dins *Segundo Encuentro de Estudios Bilbilitanos, Actas II. Etnología, Geografía, Geología, Sociología, Historia*, Calataiud, Centro de Estudios Bilbilitanos, pp. 243-250.

———. (2005) «Un linaje aragonés con proyección mediterránea: los Luna. Cauces abiertos de investigación», dins Narbona, R. (coord.) *XVIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, València, Universitat de València / Fundació Jaume II el Just, pp. 275-284.

Rodrigo, M. (1996) «Roc Chabàs, medievalista», *Saitabi. Revista de la Facultat de Geografia i Història*, 46, pp. 47-66.